Mchomozo wa Kiisimu katika Vichwa vya Habari vya Magazeti ya Kiswahili nchini Tanzania: Uchambuzi wa Kimtindo

Sarah Marjie[1] & Hadija Jilala[2]
[1]*University of Ghana*
[2]*The Open University Tanzania*

Article History
Received: 07.05.2026
Revised: 30.09.2026
Accepted: 03.10.2026
Published: 05.10.2026

Keywords
Magazeti
Mchomozo wa kiisimu
Sintaksia
Umtindo

How to cite:
Marjie, S., & Jilala, H. (2026). Mchomozo wa Kiisimu katika Vichwa vya Habari vya Magazeti ya Kiswahili nchini Tanzania: Uchambuzi wa Kimtindo. *Journal of Kiswahili and Other African Languages*, 4(2), 13-26.

Copyright © 2026
CC BY NC SA

Ikisiri
Makala hii inachunguza mchomozo wa kiisimu unaojitokeza katika vichwa vya habari vya magazeti ya Kiswahili nchini Tanzania kwa kuongozwa na Nadharia ya Umtindo. Lengo ni kubainisha mbinu za kimtindo zinazotumiwa katika vichwa vya habari na kufafanua mchango wake katika ujenzi wa maana na mvuto wa ujumbe. Data zilikusanywa kutoka magazeti sita ya Kiswahili nchini Tanzania kwa kutumia usampulishaji lengwa na kuchambuliwa kwa mkabala wa kimaelezo na uchambuzi wa kimaudhui. Matokeo yanaonesha kuwa waandishi hutumia mchomozo wa kiisimu kupitia tamathali za semi, ubunifu wa kimsamiati, mkengeuko wa kisintaksia, pamoja na uradidi wa sauti na mchezo wa lugha. Mbinu hizi hutumiwa si kwa ajili ya kupamba lugha pekee, bali pia kufupisha ujumbe, kusisitiza taarifa, kuibua taswira na hisia, kuchochea udadisi na kuongeza uwezekano wa kichwa cha habari kukumbukwa. Hata hivyo, matumizi ya lugha yenye mvuto mkubwa yanaweza wakati mwingine kusababisha utata wa maana au kuathiri usahihi wa uwasilishaji wa taarifa. Makala inahitimisha kuwa mchomozo wa kiisimu ni mkakati muhimu wa kimawasiliano unaowezesha magazeti ya Kiswahili kuunganisha ufupi wa taarifa na mvuto wa lugha, huku ukihitaji matumizi yanayozingatia uwazi na usahihi wa habari.

Utangulizi

Katika mazingira ya mawasiliano ya umma, vichwa vya habari ni sehemu muhimu ya uandishi wa habari kwa sababu humtambulisha msomaji kwenye taarifa na kumshawishi kuendelea kusoma habari husika. Kwa kuwa kichwa kinapaswa kubeba kiini cha taarifa kwa maneno machache, waandishi na wahariri huchagua msamiati na miundo inayoweza kuvutia usikivu, kuibua udadisi na kuimarisha ujumbe. Bednarek na Caple (2020) wanaeleza kuwa lugha ya habari hujengwa kupitia uchaguzi wa vipengele vinavyosaidia kuwasilisha tukio na kulipa thamani fulani, huku Richardson (2020) akisisitiza kuwa uchaguzi wa lugha unaweza kuathiri namna matukio yanavyotambuliwa na kutafsiriwa na hadhira. Conboy (2021) pia anaonyesha kuwa lugha ya habari inaweza kujenga mitazamo kuhusu wahusika na matukio yanayoripotiwa. Kwa hiyo, vichwa vya habari vinaweza kutazamwa kama matini zinazojengwa kwa mikakati maalumu ya kiisimu na kimawasiliano.

Dhana muhimu katika kueleza mikakati hiyo ni mchomozo wa kiisimu. Katika umtindo, mchomozo hurejelea hali ambapo kipengele fulani cha lugha hujitokeza dhidi ya matarajio au matumizi ya kawaida, hivyo kuvuta usikivu na kuongeza athari ya kimawasiliano. Leech (2008) anaeleza mchomozo kwa kuhusisha mkengeuko na usambamba wa vipengele vya lugha. Mkengeuko hutokea pale matumizi yanapotofautiana na matarajio ya kawaida, ilhali usambamba hujitokeza kupitia urudiaji au ulinganifu wa miundo. Ingawa dhana hii ilitumika sana katika uchambuzi wa matini za kifasihi, maendeleo ya umtindo yamepanua matumizi yake katika matini zisizo za kifasihi, ikiwemo lugha ya habari (Jeffries & McIntyre, 2022). Katika vichwa vya habari, mchomozo unaweza kujengwa kupitia uchaguzi wa maneno, miundo ya kisintaksia, matumizi ya maana za kitamathali na mpangilio wa maandishi.

Tafiti kuhusu lugha ya habari zinaonyesha umuhimu wa uchaguzi huo katika ujenzi wa maana. Bednarek na Caple (2020) wanaonyesha kuwa uchaguzi wa lugha unahusiana na namna matukio yanavyowasilishwa na thamani inayotolewa kwake. Richardson (2020) anaonyesha kuwa lugha ya habari inaweza kuelekeza namna hadhira inavyotafsiri matukio, naye Conboy (2021) anaangazia nafasi ya lugha katika kujenga mitazamo kuhusu habari na wahusika wake. Katika muktadha wa Kiswahili, Saidi na Kombe (2023) wamechunguza udondoshaji wa vipashio katika vichwa vya magazeti ya Kiswahili na kubainisha kuwa vipashio mbalimbali, vikiwamo visabiki vya vitenzi visoukomo, viunganishi, vihusishi, viima na vitenzi, vinaweza kudondoshwa katika uandishi wa vichwa vya habari. Wanaonesha pia kwamba udondoshaji hutumika kwa sababu za uwekevu na kujenga hamasa na mguso kwa msomaji, ingawa katika baadhi ya mazingira unaweza kusababisha utata wa kisemantiki. Hata hivyo, utafiti huo umejikita mahsusi katika udondoshaji wa vipashio, ilhali makala hii inapanua uchanganuzi kwa kuchunguza mchomozo wa kiisimu katika viwango mbalimbali vya lugha, hususani vipengele vya kileksika, kisintaksia, kisemantiki na kigrafolojia.

Nchini Tanzania, Kiswahili hutumiwa kwa kiwango kikubwa katika vyombo vya habari, na magazeti hutumia rasilimali mbalimbali za lugha katika habari za siasa, uchumi, jamii, michezo na burudani. Tamathali za semi, nahau, ubunifu wa kimsamiati, udondoshaji wa vipashio na mpangilio maalumu wa maneno vinaweza kufanya vichwa vijitokeze na kubeba maana kwa ufupi. Hivyo, vichwa vya habari ni eneo linalofaa kuchunguza uhusiano kati ya uteuzi wa lugha, maana na athari kwa hadhira.

Kutokana na pengo hilo, makala hii inachunguza mchomozo wa kiisimu katika vichwa vya habari vya magazeti ya Kiswahili nchini Tanzania kwa kuongozwa na Nadharia ya Umtindo. Lengo kuu ni kubainisha mbinu za kimtindo zinazotumiwa kujenga mchomozo na kufafanua namna zinavyochangia ujenzi wa maana na athari ya kimawasiliano. Makala inachangia uelewa wa matumizi ya rasilimali za Kiswahili katika matini za habari na kuonyesha namna dhana ya mchomozo inavyoweza kutumika katika uchanganuzi wa matini zisizo za kifasihi.

Nadharia ya Umtindo

Makala hii imeongozwa na Nadharia ya Umtindo, inayohusishwa na maendeleo ya uchanganuzi wa kimtindo katika Shule ya Prague, hususan kazi ya Mukařovský (1964), na kuendelezwa katika uchambuzi wa lugha na matini na Leech na Short (2007) pamoja na Leech (2008). Nadharia hii huchunguza namna uteuzi na mpangilio wa vipengele vya lugha unavyohusiana na maana na athari inayozalishwa kwa hadhira. Mtindo, kwa mtazamo huu, hujitokeza kupitia uchaguzi maalumu wa kiisimu unaohusishwa na madhumuni na muktadha wa mawasiliano.

Katika makala hii, nadharia inatumika hasa kupitia dhana ya mchomozo, ambayo ndiyo msingi wa kutambua vipengele vinavyojitokeza katika vichwa vya habari. Kwa mujibu wa Leech (2008), mchomozo hujengwa hasa kupitia mkengeuko na usambamba. Mkengeuko huhusisha matumizi yanayotofautiana na matarajio au kaida za kawaida, ilhali usambamba huhusisha urudiaji au ulinganifu wa vipengele unaoimarisha athari ya kimtindo. Kwa hiyo, dhana hizi zinatumika kama vigezo vya kutambua na kufafanua namna uchaguzi wa lugha unavyofanya baadhi ya vipengele vijitokeze katika vichwa vya habari.

Kwa kuzingatia data ya makala, uchanganuzi unajikita katika viwango vya kileksika, kisintaksia, kisemantiki na kigrafolojia. Kiwango cha kileksika kinahusu uteuzi wa maneno yenye sifa au nguvu maalumu ya kimawasiliano. Kiwango cha kisintaksia kinazingatia mpangilio wa vipashio na udondoshaji wa miundo inayotarajiwa katika tungo kamili. Kiwango cha kisemantiki kinahusu uhamishaji wa maana na matumizi ya tamathali za semi kama sitiari, uhuishaji na nahau. Kiwango cha kigrafolojia kinazingatia namna maandishi yanavyopangwa na vipengele kama namba, herufi, alama za uakifishaji na urudiaji wa miundo ya kimaandishi.

Nadharia hii inafaa kwa makala kwa sababu inawezesha kuhusisha kipengele kinachojitokeza na kazi yake katika matini, badala ya kukitambua bila kueleza athari yake. Hivyo, mkengeuko na usambamba hutumika kueleza kwa nini uchaguzi fulani wa lugha unavutia umakini, kubana taarifa, kujenga maana au kuongeza mvuto wa kichwa cha habari.

Mbinu za Utafiti

Makala hii ilitumia utafiti wa kimaelezo wenye mwelekeo wa kithamano kwa kuwa ililenga kuchunguza na kufafanua mchomozo wa kiisimu unaojitokeza katika vichwa vya habari vya magazeti ya Kiswahili nchini Tanzania. Mkabala huu uliwezesha data kuchanganuliwa kwa kina kwa kuzingatia matumizi ya lugha katika muktadha halisi wa uandishi wa habari (Creswell & Poth, 2018; Tracy, 2020). Data zilitokana na vichwa vya habari vilivyopatikana katika magazeti sita ya Kiswahili, ambayo ni *Mwananchi, Nipashe, HabariLEO, Uhuru, Tanzania Daima* na *Mtanzania*. Magazeti hayo yaliteuliwa kwa kuzingatia nafasi yake katika uandishi na usambazaji wa habari kwa Kiswahili nchini Tanzania.

Makala hii ilijikita katika vichwa vya habari vinavyohusu masuala mbalimbali ya kijamii yanayojitokeza katika magazeti teule ya Kiswahili nchini Tanzania, yakiwamo siasa, uchumi na biashara, jamii, michezo, utalii na mazingira. Hata hivyo, uteuzi wa data haukuzingatia mada kama kigezo kikuu, bali ulizingatia vichwa vya habari vilivyoonyesha matumizi ya vipengele vya lugha vinavyoweza kujenga mchomozo wa kiisimu. Kwa hiyo, upeo wa uchanganuzi ulihusu namna vipengele vya kisemantiki, kileksika, kisintaksia na kigrafolojia vinavyotumika katika ujenzi wa vichwa vya habari.

Data hazikufungwa katika mwaka mmoja maalumu, bali zilikusanywa kutoka matoleo mbalimbali ya miaka tofauti yaliyokuwa na vichwa vya habari vinavyodhihirisha mchomozo wa kiisimu. Uteuzi huu uliwezesha kupata mifano kutoka vipindi tofauti na hivyo kuonyesha matumizi ya kimtindo katika mazingira mbalimbali ya uandishi wa habari. Vichwa vilivyohusu siasa, uchumi, jamii, michezo, utalii na masuala mengine ya kijamii vilizingatiwa kulingana na upatikanaji na umuhimu wake kwa malengo ya makala.

Usampulishaji lengwa ulitumiwa kuteua data za makala hii, ambapo vichwa vilivyoonyesha mchomozo kupitia vipengele vya kileksika, kisintaksia, kisemantiki na kigrafolojia vilichaguliwa.

Data iliyokusanywa iliwasilishwa katika majedwali kwa kuonyesha jina la gazeti, kichwa cha habari, tarehe ya uchapishaji, ukurasa na kipengele cha kiisimu kilichobainishwa katika kila kichwa. Baada ya uwasilishaji wa kila kundi la data, mifano iliyoteuliwa ilichanganuliwa kwa maelezo ili kubainisha namna kipengele husika kinavyojenga mchomozo na athari zake za kimawasiliano. Kwa njia hii, majedwali yalitumika kama msingi wa kuonesha data, huku maelezo ya uchambuzi yakitumika kufafanua maana na kazi ya kimtindo ya kila mfano. Uchambuzi wa nyaraka ulitumika katika kupata na kuhakiki data kutoka katika matoleo ya magazeti na vyanzo vyao vya mtandaoni (Bowen, 2009). Data ziliwasilishwa kimaelezo na kuainishwa kulingana na viwango vya mchomozo vilivyobainika. Kila kichwa kilichaguliwa, kurekodiwa pamoja na chanzo na tarehe yake, kisha kuchanganuliwa kwa kuongozwa na Nadharia ya Umtindo, hususan dhana ya mchomozo, ili kubainisha namna uchaguzi wa lugha unavyojenga maana, mvuto na athari ya kimawasiliano.

Matokeo na Mjadala

Sehemu hii inawasilisha na kujadili matokeo ya uchanganuzi wa mchomozo wa kiisimu katika vichwa vya habari vya magazeti teule ya Kiswahili nchini Tanzania. Uchanganuzi umebainisha kuwa waandishi hutumia mbinu mbalimbali za kimtindo ili kufanya baadhi ya vipengele vya lugha vijitokeze na hivyo kuongeza nguvu ya ujumbe. Mbinu hizo zinajidhihirisha katika matumizi ya tamathali za semi, uchaguzi maalumu wa msamiati, udondoshaji wa vipashio vya kisintaksia na mpangilio wa vipengele vya kimaandishi. Katika kila kundi, uchanganuzi unazingatia kipengele kinachojitokeza, namna kinavyotofautiana na matumizi yanayotarajiwa, pamoja na mchango wake katika ujenzi wa maana na athari ya kimawasiliano.

Mchomozo wa Kisemantiki kupitia Tamathali za Semi katika Vichwa vya Habari

Matokeo yanaonyesha kuwa tamathali za semi ni miongoni mwa njia zinazotumiwa na waandishi wa habari kujenga mchomozo katika vichwa vya habari. Waandishi hutumia maneno na kauli ambazo, katika muktadha wa kichwa, hupata maana inayopanuka au kuhamishwa kutoka maana yake ya msingi. Hali hii hujenga mchomozo wa kisemantiki kwa sababu msomaji huhitaji kuhusisha maana ya kipengele kilichotumiwa na muktadha wa tukio ili kupata maana inayokusudiwa. Kwa mujibu wa Leech na Short (2007), ukiushi wa matumizi yanayotarajiwa unaweza kulifanya neno au kauli ijitokeze na hivyo kuvuta umakini. Kwa upande mwingine, Simpson (2014) anaona kuwa ukiushi wa kisemantiki humfanya msomaji kushirikishwa zaidi katika ujenzi wa maana. Data ifuatayo inaonyesha matumizi hayo:

Jedwali 1: Data ya Tamathali za Semi katika Vichwa vya Habari

Gazeti	Kichwa cha Habari	Maana halisi / maana inayokusudiwa	Kipengele cha kimtindo	Tarehe na Ukurasa
Mwananchi	"Sh2.2 bilioni kupiga jeki uzalishaji wa mirungi"	Sh2.2 bilioni kusaidia au kuimarisha uzalishaji wa mirungi	Nahau: *kupiga jeki*	3 Juni 2023, Uk. 1
Nipashe	"Mafuta yapaa, watalii wamiminika"	Bei ya mafuta imeongezeka; watalii wamewasili kwa wingi	Uhamishaji wa maana: *yapaa*; matumizi ya picha: *wamiminika*	3 Juni 2023, Uk. 1
Nipashe	"Mwanga mpya Utalii"	Mwelekeo mpya, matumaini au matarajio mapya katika utalii	Sitiari: *mwanga*	3 Juni 2023, Uk. 1
Mwananchi	"Utalii wazidi kupaa, mipaka ya hifadhi, vijiji bado kilio"	Utalii unaendelea kukua huku vijiji vikiendelea kulalamikia suala la mipaka ya hifadhi	Sitiari/uhamishaji wa maana: *kupaa*; matumizi ya kitamathali: *kilio*	3 Juni 2023, Uk. 1
Mwananchi	"Historia inaandikwa Afrika"	Tukio linalotokea lina umuhimu mkubwa wa kihistoria kwa Afrika	Uhuishaji: *historia inaandikwa*	3 Juni 2023, Uk. 1

Chanzo: Vichwa vya habari vya magazeti teule ya Kiswahili nchini Tanzania

Kichwa cha kwanza, "Sh2.2 bilioni kupiga jeki uzalishaji wa mirungi," kinadhihirisha matumizi ya nahau *kupiga jeki*. Nahau *kupiga jeki* hutumiwa kumaanisha kusaidia, kuimarisha au kutoa msukumo kwa jambo fulani. Katika kichwa hiki, nahau hiyo inahusishwa na fedha, ambazo zinawasilishwa kana kwamba ndizo zinazotoa msukumo kwa uzalishaji wa mirungi. Hata hivyo, katika kichwa hiki fedha ndizo zinazohusishwa na tendo hilo. Kwa maana ya kawaida, fedha haziwezi "kupiga jeki"; kinachomaanishwa ni kwamba fedha hizo zitatumika kuunga mkono na kuimarisha uzalishaji wa mirungi. Katika muktadha wa kichwa hiki, fedha hizo zinahusishwa na juhudi za kuimarisha uzalishaji wa mirungi. Hivyo, matumizi ya nahau hii yanahamisha dhana ya kutoa msukumo kutoka katika matumizi yake ya kawaida kwenda katika mazingira ya kifedha na kiuchumi. Kwa mtazamo wa Umtindo, uchaguzi wa *kupiga jeki* badala ya *kusaidia* si wa bahati nasibu. Kauli *"Sh2.2 bilioni kusaidia uzalishaji wa mirungi"* ingewasilisha taarifa kwa njia ya moja kwa moja, lakini isingejenga taswira na mvuto unaopatikana kupitia nahau *"kupiga jeki."*. *Kupiga jeki* hujenga taswira ya jambo linalopewa nguvu au msukumo ili liendelee kwa ufanisi. Hivyo, ukiushi wa kisemantiki unaongeza nguvu ya kimawasiliano ya kichwa. Hili linaendana na Jeffries na McIntyre (2010), ambao wanaona kuwa uchaguzi wa kipengele cha lugha unapaswa kuchunguzwa kwa kuzingatia athari yake katika namna msomaji anavyotafsiri matini. Katika mfano huu, msomaji haoni fedha kama msaada wa kawaida tu, bali kama kichocheo cha maendeleo ya uzalishaji.

Kichwa "Mafuta yapaa, watalii wamiminika" nacho kinaonyesha matumizi ya maneno yanayozalisha mchomozo kupitia uhamishaji wa maana. Kitenzi *yapaa* kwa maana yake ya msingi huhusishwa na kwenda juu, lakini hapa kinatumika kuonyesha ongezeko la bei ya mafuta. Vivyo hivyo, *wamiminika* kwa maana yake ya msingi huhusishwa na kitu kinachotiririka au kumwagika kwa wingi, lakini katika kichwa hiki limetumiwa kitamathali kueleza kuwasili kwa idadi kubwa ya watalii. Maneno hayo yanaunda taswira ya mwendo: bei zinaonekana kama zinapaa kwenda juu, huku watalii wakionekana kama mkondo unaomiminika. Matumizi haya yana umuhimu wa kimtindo kwa sababu mwandishi angeweza kusema *"Mafuta yamepanda bei, watalii wameongezeka,"* lakini akachagua maneno yenye picha na nguvu zaidi. Kwa hiyo, mchomozo unatokana na

matumizi ya maneno hayo katika mazingira yanayotofautiana na maana zake za kawaida. Simpson (2014) anaeleza kuwa ukiushi wa aina hii humfanya msomaji kushiriki zaidi katika ujenzi wa maana. Katika kichwa hiki, uchaguzi wa *yapaa* na *wamiminika* unawezesha taarifa kuwasilishwa kwa ufupi huku ikiambatana na taswira.

Mchomozo wa kisemantiki unaonekana pia katika "Mwanga mpya Utalii." Neno *mwanga* kwa maana yake ya msingi huhusishwa na nuru inayowezesha kuona, lakini katika kichwa hiki linawakilisha matumaini, mwelekeo mpya, fursa na matarajio chanya katika sekta ya utalii. Hivyo, mwandishi anahamisha dhana kutoka katika ulimwengu wa kimwili kwenda katika ulimwengu wa kidhahania na kutumia neno moja kubeba maana pana. Kauli kama *"Matarajio mapya katika sekta ya utalii"* ingekuwa ya moja kwa moja, lakini *"Mwanga mpya Utalii"* ni fupi na yenye uwezo wa kuibua udadisi kuhusu mwelekeo huo mpya. Kwa mujibu wa Jeffries na McIntyre (2010), uchaguzi wa lugha unapaswa kuchunguzwa kwa kuzingatia athari yake katika ufasiri. Kwa hiyo, *mwanga* hapa ni chaguo la kimtindo linalobeba mtazamo chanya na kumvutia msomaji kufuatilia habari.

Katika kichwa "Utalii wazidi kupaa, mipaka ya hifadhi, vijiji bado kilio," mchomozo unajengwa kupitia matumizi ya *kupaa* na *kilio*. *Kupaa* linatumika kuonyesha ukuaji au kuimarika kwa utalii, ilhali neno *kilio* hujenga taswira ya malalamiko yenye uzito na hali inayohitaji kushughulikiwa. Vivyo hivyo, *kupaa* lina nguvu ya picha kuliko *kuongezeka*. Kwa hiyo, mwandishi anawasilisha taarifa na hisia kwa wakati mmoja. Kwa mujibu wa Leech na Short (2007), uchaguzi wa namna moja ya kusema badala ya nyingine unaweza kuathiri maana ya kimtindo ya matini. Hivyo, mchomozo hapa haupo katika maneno pekee, bali katika thamani ya maana na hisia zinazotokana na uchaguzi huo.

Mfano wa mwisho, "Historia inaandikwa Afrika," unaonyesha uhuishaji. Kwa matumizi ya kawaida, kitendo cha kuandika historia huhusishwa na watu au taasisi, si historia yenyewe. Hata hivyo, kichwa hiki kinaipa *historia* uwezo wa kuhusishwa na kitendo cha kibinadamu. Uhuishaji huo unafanya tukio linaloripotiwa lionekane kuwa na uzito wa kipekee kiasi cha kuacha alama katika kumbukumbu ya Afrika. Kwa hiyo, mwandishi hatumii lugha ya kawaida kama *"Tukio muhimu limetokea Afrika,"* bali anachagua kauli yenye uzito wa kitamathali. Kwa mtazamo wa Simpson (2014), matumizi kama haya humlazimisha msomaji kutafuta maana inayozidi maana ya moja kwa moja. *Historia inaandikwa* humwelekeza msomaji kulitazama tukio kama la kihistoria, la kukumbukwa na lenye umuhimu mpana. Hivyo, mifano hii inaonyesha kuwa tamathali za semi hutumika kama mkakati wa mchomozo wa kisemantiki unaowezesha vichwa vya habari kuwasilisha taarifa kwa ufupi huku vikiongeza taswira, hisia na udadisi wa msomaji

Mchomozo wa Kileksika katika Vichwa vya Habari

Matokeo yaliyowasilishwa katika Jedwali 2 yanaonyesha kuwa uchaguzi wa msamiati ni mkakati muhimu wa kujenga mchomozo katika vichwa vya habari. Data kutoka *Nipashe*, *HabariLEO* na *Mwananchi* zinaonyesha kuwa waandishi huchagua maneno yenye uwezo wa kuibua hisia, taswira na mtazamo kwa msomaji. Kwa mujibu wa Nadharia ya Umtindo, uchaguzi wa neno moja badala ya jingine unaweza kuathiri namna ujumbe unavyotafsiriwa (Leech & Short, 2007). Mchomozo wa kileksika, kwa hiyo, hujitokeza pale ambapo neno lililochaguliwa lina nguvu ya kimawasiliano inayozidi matumizi ya kawaida.

Jedwali 2: Data ya Mchomozo wa Kileksika katika Vichwa vya Habari

Gazeti	Kichwa cha Habari	Maana katika muktadha	Kipengele cha kileksika kinachojitokeza	Tarehe ukurasa wa mbele
Nipashe	"Sakata la vyeti feki lawa gumzo kwa wabunge"	Sakata la vyeti feki limezua mjadala na kuzungumziwa kwa kiasi kikubwa miongoni mwa wabunge	*gumzo* – neno linalobeba dhana ya jambo linalozungumziwa sana	29 Mei 2016
Nipashe	"Wajawazito watoa kilio cha ubovu wa barabara"	Wajawazito wanalalamikia hali mbaya ya barabara	*kilio* – hujenga taswira ya malalamiko yenye uzito na hali inayohitaji kushughulikiwa	12 Septemba 2022
HabariLEO	"Kilio cha wavuvi Mwanza chamfikia Kinana"	Malalamiko ya wavuvi yamewasilishwa kwa kiongozi wa kisiasa	*kilio* – msamiati unaosisitiza uzito wa malalamiko	5 Septemba 2022
HabariLEO	"Filamu ya Eonii gumzo"	Filamu imekuwa jambo linalozungumziwa na kuvuta umakini	*gumzo* – msamiati unaoashiria umaarufu na mjadala	4 Julai 2023
Mwananchi	"Dawa mpya ya Ukimwi gumzo, kutumia kuanzia Desemba"	Dawa hiyo imekuwa jambo linalovuta mjadala na umakini	*gumzo* – neno linalobana dhana ya mjadala/umakini	8 Septemba 2023
Mwananchi	"Wananchi Mbeya walia ubovu wa barabara kwenda makaburini"	Wananchi wanalalamikia ubovu wa barabara	*walia* – huonyesha malalamiko makubwa na kuibua hali ya huzuni au maumivu ya wahusika	28 Januari 2024
Mwananchi	"Uteuzi wa Makonda waibua gumzo mtandaoni"	Uteuzi umeibua mjadala na maoni mbalimbali kwenye mitandao	*gumzo* – msamiati unaobana dhana ya mjadala mpana	31 Machi 2024
Mwananchi	"Uchaguzi Afrika Kusini: Upinzani waiweka ANC kitanzini tena"	Upinzani umeiweka ANC katika hali ngumu ya kisiasa	*kitanzini* – neno lenye taswira ya shinikizo na hatari	29 Mei 2024
Mwananchi	"Wastaafu waliopunjwa mafao watangaziwa neema"	Wastaafu waliopata mafao pungufu wamepewa matarajio ya kupata marekebisho ya mafao	*neema* – neno linalojenga mtazamo wa matumaini/manufaa	26 Juni 2024

Chanzo: Vichwa vya habari vya magazeti teule ya Kiswahili nchini Tanzania

Mfano unaojitokeza mara kadhaa katika Jedwali 2 ni matumizi ya neno *gumzo*. Katika kichwa cha *Nipashe* "Sakata la vyeti feki lawa gumzo kwa wabunge", neno *gumzo* limetumiwa kuonyesha kwamba suala la vyeti feki lilikuwa limezua mjadala na kuzungumziwa kwa kiasi kikubwa. Kimsingi, mwandishi angeweza kutumia *"limezua mjadala"* au *"limezungumziwa sana"*. Hata hivyo, *gumzo* ni neno fupi lenye uwezo wa kubeba dhana ya mazungumzo, udadisi na usikivu wa jamii kwa wakati mmoja. Hivyo, uchaguzi huo unaifanya taarifa ijitokeze kuliko ingekuwa kwa matumizi ya kauli ya kawaida. Mfano huu pia unaonyesha umuhimu wa kanuni ya uchumi wa lugha katika vichwa vya habari: neno moja linatumika kubeba taarifa ambayo ingeweza kuhitaji maneno kadhaa.

Uchaguzi wa *gumzo* unajitokeza pia katika data ya *Mwananchi*. Kichwa "Dawa mpya ya Ukimwi gumzo, kutumia kuanzia Desemba" cha 8 Septemba 2023 na "Uteuzi wa Makonda waibua gumzo

mtandaoni" vinaonyesha matumizi ya neno hilo katika miktadha tofauti. Ingawa matukio yanayorejelewa ni tofauti, *gumzo* linaendelea kubeba dhana ya jambo linalozua mjadala, umakini na mwitikio wa jamii. Urudiaji huu unaonyesha kuwa mchomozo wa kileksika unaweza pia kujengwa kupitia uchaguzi unaojirudia wa msamiati wenye nguvu ya kimawasiliano, kama Leech na Short (2007) wanavyoeleza katika mjadala wao kuhusu vyanzo vya mchomozo.

Kipengele kingine kinachojitokeza katika Jedwali 2 ni matumizi ya neno *kilio*. Katika kichwa cha *HabariLEO*, "Kilio cha wavuvi Mwanza chamfikia Kinana", *kilio* limetumika kuwakilisha malalamiko ya wavuvi kuhusu tozo na changamoto katika sekta ya uvuvi. Chanzo cha habari chenyewe kinaonyesha kuwa wavuvi waliwasilisha malalamiko yao kwa Abdulrahman Kinana na kueleza kwamba tozo mbalimbali zilikuwa zikileta ugumu katika maisha yao. Kwa hiyo, *kilio* si chaguo la kawaida lisilo na athari; linaongeza uzito wa kihisia wa ujumbe. Badala ya kusema *"malalamiko ya wavuvi"*, mwandishi anatumia *kilio*, neno ambalo humfanya msomaji atambue hali hiyo kama jambo linalohitaji kusikilizwa na kushughulikiwa.

Mchomozo unaohusiana na msamiati wa kihisia unaonekana pia katika matumizi ya kitenzi *walia* katika kichwa cha *Mwananchi*, "Wananchi Mbeya walia ubovu wa barabara kwenda makaburini". Hapa, kitenzi *walia* kina nguvu zaidi ya kimtindo kuliko *walilalamika*. Kwa maana ya kawaida, *kulia* huhusishwa na kuonyesha huzuni au maumivu, lakini katika muktadha wa habari kinatumika kuonyesha malalamiko makubwa ya wananchi kuhusu barabara. Hivyo, uchaguzi wa *walia* unaunganisha taarifa na hisia. Kwa mujibu wa Jeffries na McIntyre (2010), uchanganuzi wa kimtindo haupaswi kuishia katika kutambua neno lililotumiwa, bali unapaswa kuchunguza athari ya uchaguzi huo katika namna msomaji anavyoelekezwa kuufasiri ujumbe. Katika mifano hii miwili, *kilio* na *walia* vinamwelekeza msomaji kuiona changamoto kama jambo lenye uzito na athari kwa wahusika.

Mchomozo wa kileksika unaonekana pia katika matumizi ya neno *neema*. Kichwa cha *Mwananchi*, "Wastaafu waliopunjwa mafao watangaziwa neema", kinatumia *neema* badala ya msamiati wa moja kwa moja kama *msaada* au *marekebisho ya mafao*. Katika muktadha huu, *neema* linaibua maana ya manufaa, matarajio na hali chanya kwa wahusika. Kwa hiyo, uchaguzi wa neno hili hauwasilishi taarifa pekee, bali pia hujenga mtazamo chanya kuhusu hatua inayowahusu wastaafu. Neno hilo linaibua hisia ya matumaini na manufaa, hivyo kumwelekeza msomaji kuutazama uamuzi huo kama habari yenye matokeo mazuri kwa wastaafu. Mfano mwingine wenye nguvu ni matumizi ya *kitanzini* katika kichwa cha *Mwananchi* "Uchaguzi Afrika Kusini: Upinzani waiweka ANC kitanzini tena". Katika maana ya moja kwa moja, *kitanzini* huhusishwa na mazingira ya hatari au hali ya kuning'inia, lakini katika muktadha wa kisiasa linatumika kuonyesha kwamba ANC ilikuwa chini ya shinikizo kubwa la kisiasa. Kwa hiyo, uchaguzi wa *kitanzini* unaifanya hali hiyo ionekane kwa taswira yenye nguvu zaidi kuliko kauli ya kawaida kama *"upinzani umeiweka ANC katika hali ngumu."* Mfano huu pia unaonyesha mwingiliano kati ya viwango vya kileksika na kisemantiki. Ingawa *kitanzini* ni uchaguzi wa kileksika, nguvu yake ya kimtindo inatokana kwa kiasi kikubwa na taswira na maana inayohamishwa katika muktadha wa kisiasa.

Mchomozo wa Kisintaksia katika Vichwa vya Habari

Matokeo yaliyowasilishwa katika Jedwali 3 yanaonyesha kuwa mchomozo wa kisintaksia ni mkakati muhimu katika uundaji wa vichwa vya habari vya magazeti ya Kiswahili. Mchomozo huu hujitokeza hasa kupitia udondoshaji wa vipashio vinavyotarajiwa katika sentensi kamili, kama vitenzi na viima. Kwa kufanya hivyo, waandishi hupunguza urefu wa vichwa bila kuondoa taarifa

kuu. Kwa mujibu wa Leech na Short (2007), mchomozo unaweza kujengwa kupitia ukiushi wa matarajio ya kawaida ya matumizi ya lugha. Katika vichwa vilivyochanganuliwa, matarajio hayo yanakiukwa kwa kuacha vipashio ambavyo kwa kawaida vingekuwapo katika tungo kamili. Hata hivyo, ukiushi huo hauathiri uelewekaji kwa sababu msomaji anaweza kurejesha vipashio vilivyodondoshwa kwa kutumia muktadha na maarifa ya lugha.

Jedwali 3: Data ya Mchomozo wa Kisintaksia katika Vichwa vya Habari

Gazeti	Kichwa cha Habari	Muundo unaotarajiwa	Kipengele kilichodondoshwa	Tarehe	Ukurasa
Mwananchi	"PASS kujikita katika miradi ya ukuaji wa kijani kukabiliana na mabadiliko ya tabia ya nchi"	PASS imeahidi kujikita katika miradi ya ukuaji wa kijani…	Kitenzi *imeahidi*	14 Juni 2022	7
Uhuru	"Serikali kuiunga mkono AMREF"	Serikali imeahidi kuiunga mkono AMREF	Kitenzi *imeahidi*	14 Juni 2022	16
Nipashe	"SBL kuwasaidia vijana kushiriki kwenye kilimo"	SBL imeahidi kuwasaidia vijana…	Kitenzi *imeahidi*	14 Juni 2022	9
Habari Leo	"Serikali kununua boti 320 za uvuvi kukopesha wavuvi"	Serikali imeahidi kununua boti 320…	Kitenzi*imeahidi*	14 Juni 2022	7
Nipashe	"Waiahidi Mahakama kuacha tabia mbaya"	Watuhumiwa wameiahidi Mahakama kuacha tabia mbaya	Kiima *watuhumiwa*	10 Juni 2022	4
Habari Leo	"Amuua mumewe kwa kumkaba akiwa amelala"	Mke amemuua mume wake kwa kumkaba akiwa amelala	Kiima *mke*	10 Juni 2022	7
Uhuru	"Timu za ligi kuu bara neema tupu"	Timu za ligi kuu bara ni neema tupu	Kitenzi *ni*	10 Juni 2022	21
Nipashe	"Deo Kanda sasa ruksa Mtibwa Sugar"	Deo Kanda sasa ni ruksa kwenda Mtibwa Sugar	Kitenzi *ni* na *Kwenda*	14 Juni 2022	20
Habari Leo	"Kenya mabingwa wa riadha Afrika"	Kenya ni mabingwa wa riadha Afrika	Kitenzi *ni*	14 Juni 2022	1

Chanzo: Vichwa vya habari vya magazeti teule ya Kiswahili nchini Tanzania

Kichwa cha *Mwananchi* cha tarehe "PASS kujikita katika miradi ya ukuaji wa kijani kukabiliana na mabadiliko ya tabia ya nchi" (uk. 7), kinaonyesha udondoshaji wa kitenzi. Kwa mujibu wa Saidi na Kombe (2023), muundo huo unaweza kurejeshwa kuwa *"PASS wameahidi kujikita katika miradi ya ukuaji wa kijani kukabiliana na mabadiliko ya tabia ya nchi."* Hali kama hiyo inaonekana katika *Uhuru*, "Serikali kuiunga mkono AMREF" ambapo kitenzi *imeahidi* kimedondoshwa, na katika *Nipashe*, "SBL kuwasaidia vijana kushiriki kwenye kilimo" ambapo pia *imeahidi* hakionekani. Vilevile, *Habari Leo*, "Serikali kununua boti 320 za uvuvi kukopesha wavuvi" kinaonyesha udondoshaji wa kitenzi hicho. Mifano hii kutoka magazeti manne inaonyesha kuwa udondoshaji ni mkakati unaotumika kwa upana katika uandishi wa vichwa. Kwa mtazamo wa kimtindo, muundo uliopunguzwa humwezesha mwandishi kutanguliza tendo au taarifa inayokusudiwa, huku msomaji akirejesha kitenzi kwa kutegemea muktadha.

Mchomozo wa kisintaksia unaonekana pia katika udondoshaji wa kiima. Kichwa cha *Nipashe*, "Waiahidi Mahakama kuacha tabia mbaya" hakimtaji mtendaji wa tendo. Kwa kuzingatia

muktadha wa habari, kiima *watuhumiwa* kinaweza kurejeshwa ili kupata muundo kamili. Vivyo hivyo, *Habari Leo* lina kichwa "Amuua mumewe kwa kumkaba akiwa amelala" ambacho kinaweza kurejeshwa kuwa *"Mke amemuua mume wake kwa kumkaba akiwa amelala."* Katika mifano hii, kutokuwepo kwa kiima kunafanya kichwa kianze moja kwa moja na tendo linaloripotiwa. Mbinu hii pia huunda pengo la taarifa linaloweza kuchochea udadisi wa msomaji kuhusu mhusika. Simpson (2014) anaeleza kuwa mchomozo hujitokeza pale kipengele fulani kinapotolewa kwa namna inayokielekeza zaidi katika umakini wa msomaji. Hivyo, udondoshaji wa kiima hauhusiani tu na ufupishaji, bali pia unaweza kuwa na athari ya kimawasiliano.

Jedwali 3 linaonyesha zaidi udondoshaji wa vitenzi katika vichwa kama "Makamu wa Rais mgeni rasmi maonesho ya TVET[1]" (uk. 4). Katika sentensi kamili, kitenzi kama *atakuwa* kingeweza kutumika: *"Makamu wa Rais atakuwa mgeni rasmi maonesho ya TVET."* Udondoshaji wa aina hiyo unaonekana pia katika "Timu za ligi kuu bara neema tupu" (uk. 21), ambapo kitenzi *ni* kinaweza kurejeshwa: *"Timu za ligi kuu bara ni neema tupu."* Katika *Nipashe*, "Deo Kanda sasa ruksa Mtibwa Sugar" (uk. 20), muundo kamili unaweza kuwa *"Deo Kanda sasa ni ruksa kwenda Mtibwa Sugar."* Hatimaye, "Kenya mabingwa wa riadha Afrika" (uk. 23) kinaweza kurejeshwa kuwa *"Kenya ni mabingwa wa riadha Afrika."* Mifano hii inaonyesha kuwa baadhi ya vitenzi vinaweza kuachwa pale ambapo uhusiano wa kisarufi na maana unaweza kurejeshwa kwa urahisi.

Udondoshaji huu unaonyesha uhusiano kati ya mchomozo wa kisintaksia na uwekevu wa lugha. Nafasi finyu ya kichwa humlazimisha mwandishi kuchagua vipashio vinavyobeba taarifa muhimu na kuacha vile vinavyoweza kutambuliwa kutokana na muktadha. Kwa hiyo, ukiushi wa muundo kamili wa sentensi unaweza kuongeza kasi ya usomaji na mvuto wa kichwa bila kusababisha utata. Katika "Kenya mabingwa wa riadha Afrika" na "Timu za ligi kuu bara neema tupu," kwa mfano, kutokuwepo kwa *ni* hakuzuii uelewekaji kwa sababu msomaji anaweza kukirejesha kiakili. Kwa mtazamo wa Nadharia ya Umtindo, udondoshaji huu si upungufu wa kisarufi usio na sababu, bali ni uchaguzi wa kimtindo unaotumia ukiushi wa matarajio ya kisintaksia kufanikisha uwekevu, msisitizo na ufanisi wa mawasiliano.

Mchomozo wa Kigrafolojia katika Vichwa vya Habari

Mchomozo wa kigrafolojia ni mojawapo ya namna ambavyo waandishi wa habari hujitokeza kimtindo kupitia umbo na mwonekano wa maandishi katika vichwa vya habari. Tofauti na mchomozo wa kileksika unaojikita katika uchaguzi wa msamiati au mchomozo wa kisemantiki unaohusu uhamishaji na upanuzi wa maana, mchomozo wa kigrafolojia hujitokeza kupitia vipengele vinavyoweza kutambuliwa kwa mwonekano wa maandishi. Vipengele hivyo vinaweza kujumuisha matumizi ya namba, herufi kubwa, alama za uakifishaji, urudiaji wa miundo ya kimaandishi na mpangilio unaosisitiza kipengele fulani. Kwa mujibu wa Leech na Short (2007), uchaguzi na mpangilio wa vipengele vya lugha ni sehemu ya ujenzi wa mtindo katika matini. Kwa hiyo, namna kichwa kinavyoonekana kwa msomaji inaweza kuwa sehemu ya mkakati wa kimtindo. Simpson (2014) pia anaonyesha kuwa mchomozo hutokea pale kipengele fulani kinapojitokeza dhidi ya mazingira yake na hivyo kuvuta umakini wa msomaji.

[1] **TVET (Technical and Vocational Education and Training), yaani Elimu ya Ufundi na Mafunzo ya Ufundi Stadi,** ilikuwa ikiashiria maonesho yaliyofanyika katika Uwanja wa Jamhuri, Dodoma, tarehe 7–13 Juni 2022

Jedwali 4: Data ya Mchomozo wa Kigrafolojia katika Vichwa vya Habari

Gazeti	Kichwa cha Habari	Maana katika Muktadha	Kipengele cha Kigrafolojia	Tarehe ukurasa wa mbele
Mwananchi	"Sh2.2 bilioni kupiga jeki uzalishaji wa mirungi"	Sh2.2 bilioni zitatumika kusaidia/kuimarisha uzalishaji wa mirungi	Namba na kifupisho cha fedha "Sh2.2"	3 Juni 2023
Nipashe	"Mafuta yapaa, watalii wamiminika"	Bei ya mafuta imeongezeka huku watalii wakiwa wengi	Koma inayotenganisha vipashio viwili vya ujumbe	3 Juni 2023
Nipashe	"Mwanga mpya Utalii"	Mwelekeo/matarajio mapya katika sekta ya utalii	Mpangilio mfupi wa maneno na matumizi ya herufi kubwa katika "Utalii"	3 Juni 2023
Mwananchi	"Utalii wazidi kupaa, mipaka ya hifadhi, vijiji bado kilio"	Utalii unaendelea kukua huku vijiji vikilalamikia mipaka ya hifadhi	Koma na mpangilio wa vipashio vifupi vinavyofuatana	3 Juni 2023
Mwananchi	"No reforms, no election"	Bila mageuzi ya uchaguzi, uchaguzi usifanyike	Urudiaji wa muundo "No …, no …" na matumizi ya Kiingereza	16 Januari 2024

Chanzo: Vichwa vya habari vya magazeti teule ya Kiswahili nchini Tanzania

Kama inavyoonekana katika Jedwali 4, mchomozo wa kigrafolojia katika data hii haujitokezi kama jambo la mapambo pekee, bali unahusiana na namna kichwa kinavyopangwa ili kukidhi mahitaji ya ufupi, kuvuta macho na kuifanya taarifa muhimu ijitokeze haraka. Hii ni muhimu katika lugha ya magazeti kwa sababu msomaji hukutana na vichwa vingi kwa wakati mmoja na mara nyingi hufanya uamuzi wa kusoma habari fulani kwa kutegemea mwonekano na mvuto wa kichwa. Kwa hiyo, mwonekano wa kichwa ni sehemu ya mkakati wa kimawasiliano. Mtazamo huu unaendana na Leech na Short (2007), ambao wanaona mtindo kama matokeo ya uchaguzi maalumu wa vipengele vya lugha na namna uchaguzi huo unavyounda athari katika matini.

Mfano wa kwanza katika Jedwali 4 ni kichwa cha *Mwananchi* "Sh2.2 bilioni kupiga jeki uzalishaji wa mirungi" ukurasa wa mbele. Kipengele kinachojitokeza hapa ni matumizi ya namba na kifupisho "Sh2.2" mwanzoni mwa kichwa. Kimaumbo, namba inatofautiana na mfululizo wa maneno unaoifuata na hivyo inaweza kuvuta umakini wa msomaji. Wakati huo huo, namba hiyo inabeba taarifa muhimu kuhusu kiasi cha fedha kinachohusika. Mwandishi angeweza kutumia "shilingi bilioni 2.2", lakini "Sh2.2" ni muundo mfupi unaookoa nafasi. Hivyo, uchaguzi huu unatimiza mahitaji ya lugha ya kichwa cha habari na kujenga mchomozo wa kigrafolojia.

Kwa mtazamo wa Simpson (2014), kipengele kinapojitofautisha na mazingira yake, msomaji hukielekeza umakini. Katika mfano huu, namba 2.2 inajitokeza dhidi ya mfululizo wa maneno ya alfabeti. Hivyo, hata kabla ya msomaji kuanza kutafakari maana ya kichwa, macho yake yanaweza kuvutwa na umbo la namba. Zaidi ya hapo, matumizi ya namba yanabana taarifa ambayo vinginevyo ingehitaji nafasi kubwa zaidi. Mchomozo huu kwa hiyo una dhima mbili: kujitokeza kimaumbo na kubana taarifa kimawasiliano.

Kichwa cha *Nipashe* "Mafuta yapaa, watalii wamiminika" kinaonyesha mchomozo wa kigrafolojia kupitia matumizi ya koma na mpangilio wa vipashio viwili vifupi. Koma inatenganisha sehemu mbili za ujumbe na kufanya kila kipashio kijitokeze kwa namna yake. Mpangilio huu unaunda

mdundo wa usomaji na kuwezesha taarifa mbili kuwasilishwa kwa ufupi ndani ya kichwa kimoja. Hivyo, katika mfano huu, kinachochunguzwa kigrafolojia si maana ya maneno *yapaa* na *wamiminika*, bali namna vipashio hivyo vinavyowasilishwa na kutenganishwa katika maandishi. Hapa ndipo dhana ya mchomozo ya Leech na Short (2007) inapokuwa muhimu. Mchomozo hauhitaji kila mara ukiushi mkubwa wa kanuni za lugha; unaweza pia kujengwa kupitia mpangilio maalumu wa vipengele. Kichwa hiki kinaonyesha kwamba vipashio vifupi vinapowekwa sambamba, vinaweza kuunda athari kubwa kuliko sentensi ndefu ya kawaida. Aidha, urari wa *"Mafuta yapaa"* na *"watalii wamiminika"* unafanya kichwa kiwe rahisi kukumbukwa. Kwa hiyo, umbo la kichwa linaunga mkono maana yake na kuongeza nguvu ya ujumbe.

Mfano mwingine ni "Mwanga mpya Utalii" kutoka *Nipashe*, tarehe 3 Juni 2023. Mchomozo wa kigrafolojia unaweza kuhusishwa na mpangilio wake mfupi wa vipashio, unaofanya kichwa kitambulike kwa haraka na kutenganisha dhana kuu ya "mwanga mpya" na eneo linalorejelewa, yaani "Utalii. Badala ya kutumia muundo kamili kama *"Utalii wapata mwelekeo mpya"* au *"Mwelekeo mpya katika sekta ya utalii"*, mwandishi anatumia vipashio vitatu tu. Muundo huu mfupi unaifanya taarifa iweze kuchakatwa kwa haraka. Aidha, kwa kuwa *"mwanga mpya"* imewekwa sambamba na *"Utalii"*, msomaji huunganisha moja kwa moja dhana ya matumaini au mwelekeo mpya na sekta inayozungumziwa.

Kwa mujibu wa Jeffries na McIntyre (2010), uchanganuzi wa kimtindo haupaswi kuishia katika kubaini kipengele kinachojitokeza, bali unapaswa kujiuliza kwa nini kimechaguliwa na kinafanya nini kwa msomaji. Katika mfano huu, ufupi wa kimaumbo unaifanya habari iwe rahisi kutambuliwa, wakati mpangilio wa maneno unamfanya msomaji atake kufahamu ni nini hasa kinachounda "mwanga mpya" katika utalii. Kwa hiyo, umbo linachochea usomaji wa maana.

Vilevile, kichwa cha *Mwananchi* "Utalii wazidi kupaa, mipaka ya hifadhi, vijiji bado kilio", kinaonyesha matumizi ya vipashio vifupi vinavyofuatana na kutenganishwa kwa koma. Muundo huu ni muhimu kwa sababu kichwa kinawasilisha taarifa yenye pande kadhaa bila kujenga sentensi ndefu. Kimaumbo, kila kipashio kinapata nafasi ya kujitokeza: *"Utalii wazidi kupaa"*, *"mipaka ya hifadhi"* na *"vijiji bado kilio."* Hivyo, mpangilio wake unamruhusu msomaji kusoma taarifa kwa vipande vinavyofuatana.

Kwa mtazamo wa Umtindo, mpangilio huo unaweza kuhusishwa na uradidi na ulinganifu, ambao Leech na Short (2007) wanauona kama miongoni mwa njia za kujenga mchomozo. Ingawa vipashio hivyo havifanani kabisa kisarufi, vinafuatana kwa namna inayojenga mdundo. Athari yake ni kuifanya habari iwe fupi lakini yenye taarifa nyingi. Hivyo, mwandishi anaweza kuwasilisha maendeleo ya utalii, suala la mipaka ya hifadhi na malalamiko ya vijiji katika kichwa kimoja bila kutumia sentensi ndefu. Mfano wa mwisho ni "No reforms, no election", unaoonyesha kwamba mchomozo wa kigrafolojia unaweza pia kuhusisha urudiaji wa muundo na matumizi ya lugha nyingine. Muundo *"No..., no..."* unarudiwa kwa namna inayofanya kauli iwe rahisi kutambuliwa na kukumbukwa. Katika maandishi ya *Mwananchi*, kauli hii imekuwa ikitumika kama kaulimbiu ya kisiasa; kwa mfano, gazeti liliripoti matumizi yake katika 2025, na baadaye likaeleza kuwa kauli hiyo ilikuwa ikihusishwa na madai ya mageuzi ya mfumo wa uchaguzi. Kimsingi, urudiaji wa *"no"* unaifanya kauli ionekane kwa mpangilio wa kimaumbo na pia kuipa mkazo wa kimawasiliano. Kwa mtazamo wa Nadharia ya Umtindo, urudiaji na ulinganifu ni miongoni mwa njia zinazoweza kujenga mchomozo kwa kufanya muundo fulani ujitokeze dhidi ya mazingira yake (Leech & Short,

2007). Hivyo, nguvu ya kichwa hiki haitokani tu na maana ya maneno, bali pia na muundo unaojirudia na unaofanya kauli iwe rahisi kutambuliwa na kukumbukwa.

Hitimisho

Kwa ujumla, utafiti huu umebaini kuwa mchomozo wa kiisimu ni nyenzo muhimu katika ujenzi wa vichwa vya habari vya magazeti ya Kiswahili nchini Tanzania. Data imeonyesha kuwa waandishi hutumia tamathali za semi, uchaguzi maalumu wa msamiati na vipengele vya kigrafolojia ili kuvuta umakini, kubana taarifa, kujenga maana na kuathiri mtazamo wa msomaji. Kwa kuongozwa na Nadharia ya Umtindo, hususan dhana ya ukiushi, uradidi na ulinganifu, imebainika kuwa uchaguzi wa lugha hauishii katika uwasilishaji wa taarifa, bali hujenga athari maalumu za kimawasiliano. Hivyo, mchomozo huifanya lugha ya vichwa vya habari iwe fupi, yenye mvuto na yenye uwezo mkubwa wa kubeba maana.

Marejeleo

Bednarek, M., & Caple, H. (2020). *The discourse of news values: How news organizations create newsworthiness*. Oxford University Press.
Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal, 9*(2), 27–40.
Conboy, M. (2021). *The language of the news*. Routledge.
Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). SAGE Publications.
HabariLEO. (2023, July 4). *Filamu ya Eonii gumzo*. HabariLEO.
Jeffries, L., & McIntyre, D. (2010). *Stylistics*. Cambridge University Press.
Jeffries, L., & McIntyre, D. (2022). *Stylistics* (2nd ed.). Cambridge University Press.
Leech, G. N. (2008). *Language in literature: Style and foregrounding*. Pearson Education.
Leech, G. N., & Short, M. (2007). *Style in fiction: A linguistic introduction to English fictional prose* (2nd ed.). Pearson Longman.
Makwetta, H. (2023). Dawa mpya ya Ukimwi gumzo, kutumia kuanzia Desemba. *Mwananchi*.
Maduhu, M. (2022). Wajawazito watoa kilio cha ubovu wa barabara. *Nipashe*.
Mathias, H. (2024). *Wananchi Mbeya walia ubovu wa barabara kwenda makaburini*. Mwananchi.
Mukařovský, J. (1964). Standard language and poetic language. In P. L. Garvin (Ed.), *A Prague school reader on aesthetics, literary structure, and style* (pp. 17–30). Georgetown University Press.
Mwananchi. (2022). Amuua mumewe kwa kumkaba akiwa amelala. Katika *Mulika, 42*(2), 238–251.
Mwananchi. (2022). Makamu wa Rais mgeni rasmi maonesho ya TVET. Katika *Mulika 42*(2), 238–251.
Mwananchi. (2022). Timu za ligi kuu bara neema tupu. Katika *Mulika, 42*(2), 238–251.
Mwananchi (2022). Waiahidi Mahakama kuacha tabia mbaya. Katika *Mulika, 42*(2), 238–251.
Mwananchi. (2022). Deo Kanda sasa ruksa Mtibwa Sugar. Katika *Mulika, 42*(2), 238–251.
Mwananchi. (2022). Serikali kuiunga mkono AMREF. Katika *Mulika, 42*(2), 238–251.
Mwananchi. (2022). Serikali kununua boti 320 za uvuvi kukopesha wavuvi. Katika *Mulika, 42*(2), 238–251.
Mwananchi. (2022). *Watu 10 mbaroni kwa tuhuma za kuhusika na kifo cha askari Loliondo*. Nipashe, 14 Juni, uk. 5. Inapatikana katika Mulika, Na. 42(2), 238–251, Desemba 2023.
Mwananchi. (2023). Sh. 2.2 bilioni kupiga jeki uzalishaji wa mirungi. *Mwananchi*. Sh. 2.2 bilioni kupiga jeki uzalishaji wa mirungi | Mwananchi
Mwananchi. (2024). Uteuzi wa Makonda waibua gumzo mtandaoni. *Mwananchi*.

Vol. 4 No. 2 (2026): ISSN (Online): 2958-4914
DOI: https://doi.org/10.58721/mqdj7d80

Uteuzi wa Makonda waibua gumzo mtandaoni | Mwananchi
Richardson, J. E. (2020). *Analysing newspapers: An approach from critical discourse analysis*. Red Globe Press.
Saidi, E. E., & Kombe, L. E. (2023). Udondoshaji wa vipashio katika vichwa vya magazeti ya Kiswahili. *Mulika, 42*(2), 238–251.
Shao, W. (2024). *Uchaguzi Afrika Kusini: Upinzani waiweka ANC kitanzini tena*. Mwananchi.
Sauwa, S. (2024, June 26). *Wastaafu waliopunjwa mafao watangaziwa neema*. Mwananchi.
Simpson, P. (2014). *Stylistics: A resource book for students*. Routledge.
Tracy, S. J. (2020). *Qualitative research methods: Collecting evidence, crafting analysis, communicating impact* (2nd ed.). Wiley-Blackwell.